RESEARCH FOCUS
xalqaro ilmiy jurnali
hamkorligida

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/0910143

QR-kod maqolaning DOI sahifasini ochadi

SAHIFALAR 729–734
TIL O‘zbek

IQTIBOS UCHUN
Jumamuratova Aibaxar Nurmuxanbetovna. Pedagogik-psixologik fanlar mazmuni asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi // «O‘zbekiston olima ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 729–734. – DOI: https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910143

PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLAR MAZMUNI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Jumamuratova Aibaxar Nurmuxanbetovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti assistent-o‘qituvchisi
e-mail: aybakhar.84@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik va psixologik fanlar mazmunini integratsiyalash asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi yoritiladi. Tadqiqotning dolzarbligi oliy pedagogik ta’limda bilimni yodlashdan ko‘ra uni tahlil qilish, pedagogik vaziyatga tatbiq etish, dalillash, muammoni hal qilish va o‘z faoliyatini refleksiv baholashga qodir mutaxassisni tayyorlash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotda tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va psixologik-pedagogik yondashuvlar uyg‘unlashtirildi; nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, diagnostik topshiriqlar, so‘rovnoma, ekspert baholashi va tajriba-sinov natijalarini qiyoslash usullaridan foydalanildi. Empirik baza Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti va Urganch davlat universitetining xorijiy tillar fakultetlarida tahsil olayotgan 384 nafar talaba bilan olib borilgan diagnostik va metodik ishlarni qamrab oldi. Natijalar pedagogik-psixologik fanlar mazmuni muammoli vaziyatlar, keyslar, refleksiv topshiriqlar va raqamli manbalar bilan bog‘langanda kognitiv kompetensiyaning mazmuniy, operatsion, motivatsion-refleksiv va kommunikativ komponentlari birgalikda rivojlanishini ko‘rsatdi. Maqolada mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishning bosqichma-bosqich metodik modeli hamda uni baholash indikatorlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kognitiv kompetensiya, pedagogik psixologiya, pedagogik fanlar, fanlararo integratsiya, bo‘lajak o‘qituvchi, muammoli ta’lim, refleksiya, raqamli savodxonlik, diagnostika.

Abstract: This article highlights the methodology for developing the cognitive competencies of future teachers based on integrating the content of pedagogical and psychological sciences. The relevance of the research is determined by the need to prepare a specialist capable of analyzing knowledge, applying it to a pedagogical situation, arguing, solving problems, and reflectively evaluating their activities rather than memorizing it in higher pedagogical education. The study combined systemic, competency-based, activity-oriented, and psychological-pedagogical approaches; methods of theoretical analysis, pedagogical observation, diagnostic tasks, questionnaires, expert assessment, and comparison of experimental results were used. The empirical base included diagnostic and methodological work with 384 students studying at the faculties of foreign languages of Karakalpak State University named after Berdakh, the National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami and Urgench State University. The results showed that when the content of pedagogical and psychological disciplines is linked to problem situations, cases, reflexive tasks, and digital sources, the content, operational, motivational-reflexive, and communicative components of cognitive competence develop together. The article proposes a step-by-step methodological model for developing these competencies and indicators for its evaluation.

Keywords: cognitive competence, pedagogical psychology, pedagogical sciences, interdisciplinary integration, future teacher, problem-based learning, reflection, digital literacy, diagnostics.

Kirish

Bugungi oliy ta’lim tizimi bo‘lajak o‘qituvchidan faqat nazariy bilimlarni egallashni emas, balki turli fanlardan olingan bilimlarni kasbiy vaziyatlarda birlashtirish, o‘quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ta’limiy muammoni tahlil qilish va pedagogik qarorni asoslashni talab qilmoqda. Raqamli axborot oqimining kengayishi esa o‘qituvchining ma’lumotni tanlash, manbaning ishonchliligini baholash va undan mas’uliyatli foydalanish qobiliyatini ham kasbiy tayyorgarlikning muhim qismiga aylantirdi. OECDning Learning Compass 2030 konsepsiyasida kognitiv va metakognitiv ko‘nikmalar, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar hamda amaliy ko‘nikmalar bir-birini to‘ldiruvchi kompetensiyalar sifatida talqin etiladi [1, 8–12]. Demak, kognitiv kompetensiya alohida fan doirasidagi bilim miqdori bilan emas, bilimni anglash, qayta qurish, qo‘llash va yangi vaziyatga ko‘chirish qobiliyati bilan belgilanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash amaliyotida pedagogika va psixologiya fanlari ko‘pincha alohida mavzular majmui sifatida o‘zlashtiriladi. Bunday holatda talaba pedagogik nazariyani bilishi mumkin, biroq ushbu nazariyani o‘quvchining motivatsiyasi, idroki, xotirasi, tafakkuri va individual farqlarini hisobga olgan holda dars loyihasiga aylantirishda qiyinchilikka duch keladi. Shu sababli pedagogik-psixologik fanlar mazmunini integratsiyalash, uni amaliy keyslar, mikroo‘qitish, kuzatish va refleksiya bilan bog‘lash metodik jihatdan muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi — pedagogik-psixologik fanlar mazmuni asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va uning asosiy indikatorlarini nazariy-amaliy jihatdan asoslash.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: kognitiv kompetensiyaning pedagogik-psixologik mazmunini aniqlashtirish; uning tarkibiy komponentlari va indikatorlarini tizimlashtirish; integratsiyalashgan mashg‘ulotlar modelini ishlab chiqish; tajriba-sinov jarayonida kuzatilgan o‘zgarishlarni tahlil qilish; metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan, shaxsga yo‘naltirilgan va refleksiv yondashuvlar kesishmasida olib borildi. Tizimli yondashuv kognitiv kompetensiyani o‘zaro bog‘langan komponentlar majmui sifatida ko‘rishga imkon berdi. Kompetensiyaviy yondashuvda asosiy e’tibor bilimning mavjudligiga emas, uni real pedagogik faoliyatda qo‘llashga qaratildi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv esa talabaning tayyor xulosani qabul qilishi emas, balki muammoni mustaqil tahlil qilishi, dalil keltirishi va qaror ishlab chiqishini nazarda tutdi.

Tadqiqotning empirik bazasini Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti va Urganch davlat universitetining xorijiy tillar fakultetlarida ingliz va nemis tili yo‘nalishlarida tahsil olayotgan 384 nafar talaba tashkil etdi. Tadqiqotda

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910143

ishtirokchilarni tanlashda ularning pedagogik va psixologik fanlarni o‘rganayotganligi, kelgusida ta’lim faoliyatiga tayyorlanayotganligi hamda integratsiyalashgan topshiriqlarni bajarish imkoniyati mavjudligi mezon qilib olindi.

Ma’lumotlar quyidagi vositalar orqali yig‘ildi: 1) pedagogik-psixologik tushunchalarni qo‘llashga yo‘naltirilgan diagnostik topshiriqlar; 2) muammoli pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish; 3) o‘z-o‘zini baholash va refleksiv so‘rovnoma; 4) kichik guruhdagi hamkorlikni pedagogik kuzatish; 5) dars loyihalarini mezonli ekspert baholash. Natijalarni tahlil qilishda mazmuniy tahlil, qiyoslash, umumlashtirish va darajali baholashdan foydalanildi. Ushbu maqolada raqamlar faqat tadqiqotning ishtirokchilar soni bo‘yicha keltirildi; individual diagnostik protokollar to‘liq ochilmagani sababli qolgan natijalar foizlar bilan sun’iy ravishda ifodalanmadi.

Kognitiv kompetensiyaning pedagogik-psixologik tuzilishi

Kognitiv kompetensiya shaxsning bilimni qabul qilishi, mazmunini anglash, aloqadorliklarni aniqlashi, dalillarni tahlil qilishi, muammoni hal qilishi va o‘z qarorini nazorat qilishi bilan tavsiflanadi. Ta’lim jarayonida u faqat intellektual operatsiyalar yig‘indisi emas. Talabaning o‘qishga motivatsiyasi, o‘z faoliyatini rejalashtirishi, xatolarini tahlil qilishi va fikrini muloqot orqali himoya qila olishi ham ushbu kompetensiyaning tarkibiy jihatlaridir. Zamonaviy tadqiqotlarda akademik muvaffaqiyat kognitiv omillar bilan bir qatorda o‘zini boshqarish, motivatsiya va ijtimoiy-psixologik omillar bilan ham bog‘liqligi ko‘rsatilgan [2, 1610–1624].

Tadqiqot doirasida kognitiv kompetensiya to‘rt komponentga ajratildi:

1. **Mazmuniy komponent.** Pedagogika va psixologiyaning asosiy kategoriyalarini, ta’lim qonuniyatlarini, rivojlanish va o‘rganish jarayonlari haqidagi ilmiy tushunchalarni bilish. Uning indikatorlari — tushunchalarni to‘g‘ri izohlash, nazariyalar o‘rtasidagi farqni ko‘rsatish, ilmiy atamalarni kasbiy nutqda qo‘llash.

2. **Operatsion-analitik komponent.** Muammoli vaziyatni qismlarga ajratish, sabab-oqibat aloqalarini ko‘rish, turli yechimlarni qiyoslash va pedagogik qarorni asoslash. Bu komponent talabaning “nima qilish kerak?” savoliga shunchaki javob berishi emas, “nima uchun aynan shu usul tanlandi?” degan savolga dalil bilan javob berishini talab qiladi.

3. **Motivatsion-refleksiv komponent.** Bilimni mustaqil izlash, o‘z o‘quv faoliyatini rejalashtirish, natijani baholash va keyingi qadamni belgilash qobiliyati. OECD modelida metakognitiv ko‘nikmalarning alohida ajratilishi ham shu jihatning ta’limdagi o‘rnini ko‘rsatadi [1, 8–12].

4. **Kommunikativ-amaliy komponent.** Kognitiv xulosani og‘zaki va yozma ravishda aniq ifodalash, guruhda fikr almashish, o‘quvchining pozitsiyasini tinglash va pedagogik vaziyatga mos interaktiv yechim taklif qilish. Mazkur komponent raqamli muhitda axborotni tanlash va undan etik foydalanishni ham qamrab oladi. DigComp 2.2 doirasida axborot va ma’lumotlar savodxonligi, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal qilish raqamli kompetensiyaning asosiy yo‘nalishlari sifatida berilgan [3, 15–18].

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910143

Pedagogik-psixologik fanlar mazmunini integratsiyalash metodikasi

Taklif etilayotgan metodika to‘rt bosqichda tashkil etildi. Birinchi bosqich — **diagnostik-motivatsion bosqich**. Unda talabalarning pedagogika va psixologiya bo‘yicha tayanch bilimlari, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish tajribasi, raqamli manbalar bilan ishlash ko‘nikmasi va refleksiv tayyorgarligi aniqlanadi. Diagnostika test bilan cheklanmaydi: talaba qisqa pedagogik vaziyatni tahlil qiladi, o‘z qarorini izohlaydi va qaysi ma’lumotga tayanayotganini ko‘rsatadi. Shu tariqa bilimning amaliy qo‘llanish darajasi ko‘rinadi.

Ikkinchi bosqich — **mazmuniy-integrativ bosqich**. Bu bosqichda pedagogik va psixologik mavzular umumiy muammo atrofida birlashtiriladi. Masalan, “o‘quv motivatsiyasi” mavzusi pedagogikada ta’lim metodlarini tanlash, psixologiyada esa ehtiyoj, motiv, qiziqish va o‘zini baholash tushunchalari bilan bog‘lanadi. “Ta’limdagi individual farqlar” mavzusida rivojlanish psixologiyasi, differensial yondashuv va darsni loyihalash masalalari birgalikda ko‘rib chiqiladi. “Pedagogik muloqot” mavzusi esa kommunikativ kompetensiya, empatiya, nizolarni boshqarish va sinfdagi psixologik muhit bilan integratsiyalanadi.

Uchinchi bosqich — **amaliy-konstruktiv bosqich**. Talabalar kichik guruhlarda keyslar, pedagogik vaziyatlar va mini-loyihalar ustida ishlaydi. Masalan, “darsda faol qatnashmayotgan o‘quvchi” keysida talaba bir vaqtning o‘zida uchta vazifani bajaradi: vaziyatning psixologik sabablarini taxmin qiladi, pedagogik ta’sir strategiyasini tanlaydi va tanlangan strategiyaning kutilayotgan natijasini asoslaydi. Bunda o‘qituvchi tayyor javob beruvchi emas, savollar orqali fikrlashni yo‘naltiruvchi fasilitator vazifasini bajaradi. Akhmetova va hammualliflarining tadqiqotida ham kognitiv rivojlanishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalar o‘quvchining mantiqiy fikrlashi, tasavvuri va eslab qolish mexanizmlarini faollashtirishi qayd etilgan [4].

To‘rtinchi bosqich — **refleksiv-baholash bosqichi**. Unda talaba o‘z faoliyatini “nimalarni bildim?”, “qaysi dalil qarorimni o‘zgartirdi?”, “qaysi psixologik omilni yetarlicha hisobga olmadim?” kabi savollar asosida tahlil qiladi. Baholash uchun mezonlar oldindan belgilanadi: tushunchalarning ilmiy to‘g‘riligi, muammoni tahlil qilish chuqurligi, nazariya va amaliyotning bog‘lanishi, dalillash, guruhdagi muloqot va refleksiyaning mazmuni. Bunday yondashuv natijani faqat yakuniy test bilan emas, o‘quv jarayonidagi rivojlanish dinamikasi bilan baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili

Uchta oliy ta’lim muassasasida olib borilgan diagnostik va metodik ishlar bir necha muhim holatni ko‘rsatdi. Dastlabki topshiriqlarda talabalarning katta qismi pedagogik tushunchalarni ta’riflashga qodir bo‘lsa-da, ularni aniq vaziyatga tatbiq etishda qo‘shimcha yo‘naltiruvchi savollarga ehtiyoj sezdi. Bu holat deklarativ bilim bilan amaliy kognitiv harakat o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. Ayniqsa, muammoning psixologik sabablarini pedagogik yechim bilan bog‘lash, bir nechta muqobil qarorni qiyoslash va tanlangan qarorning ehtimoliy oqibatini oldindan ko‘ra bilish murakkab kechdi.

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910143

Integratsiyalashgan mashg‘ulotlardan keyin talabalarning javoblarida uchta sifat o‘zgarishi kuzatildi. Birinchidan, ular pedagogik vaziyatni tavsiflashda faqat tashqi belgilarni sanashdan ko‘ra, motivatsiya, emotsional holat, muloqot uslubi va individual farqlarni sabab sifatida ko‘rsatishga o‘ta boshladi. Ikkinchidan, yechimlar “o‘qituvchi ko‘rsatma beradi” darajasida qolmay, diagnostik suhbat, differensial topshiriq, hamkorlikdagi faoliyat va refleksiv qayta aloqa kabi amaliy qadamlarga ajratildi. Uchinchidan, talabalar o‘z qarorining cheklovlarini qayd etib, qo‘shimcha ma’lumot kerakligini anglay boshladi. Bu metakognitiv nazoratning shakllanayotganidan dalolat beradi.

Kichik guruhdagi faoliyat ham kognitiv natijaga ta’sir ko‘rsatdi. Guruhli keys tahlilida fikrlar to‘qnashuvi talabalardan o‘z pozitsiyasini dalillar bilan himoya qilishni talab qildi. Shu bilan birga, boshqa talabaning nuqtayi nazarini tinglash va uni o‘z qaroriga qo‘shish jarayoni kommunikativ-amaliy komponentni kuchaytirdi. Ta’lim jarayonidagi bunday hamkorlik kognitiv faoliyatni ijtimoiy muloqotdan ajratmaslik zarurligini ko‘rsatadi.

Pedagogik-psixologik fanlarni raqamli resurslar bilan bog‘lash ham ijobiy natija berdi. Talabalar psixologik hodisa yoki ta’lim metodi haqida internetdan topilgan ma’lumotni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilish o‘rniga muallif, nashr sanasi, ilmiy nashr turi va dalillarning izchilligini tekshirishga yo‘naltirildi. Bu jarayon raqamli savodxonlikni kognitiv kompetensiyaning tashqi qo‘shimchasi emas, balki ilmiy fikrlashning amaliy sharti sifatida namoyon qildi. UNESCOning o‘qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari ramkasida ham raqamli vositalardan foydalanish pedagogik maqsad, hamkorlik, baholash va uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan bog‘liq holda qaraladi [5, 12–20].

Natijalarni talqin qilishda ehtiyotkorlik zarur. Mazkur tajriba-sinov ishi uchta oliy ta’lim muassasasidagi muayyan yo‘nalish talabalari bilan olib borilgan bo‘lib, uning natijalarini barcha oliy ta’lim muassasalariga bevosita umumlashtirish mumkin emas. Bundan tashqari, kognitiv kompetensiya qisqa muddatli mashg‘ulotlar bilan to‘liq shakllanmaydi; u muntazam amaliyot, murakkab topshiriqlar va o‘qituvchining izchil qayta aloqasini talab qiladi. Shuning uchun kelgusidagi tadqiqotlarda nazorat va tajriba guruhlarini aniq ajratish, boshlang‘ich va yakuniy diagnostika ko‘rsatkichlarini statistik tahlil qilish hamda uzoq muddatli kuzatuvni tashkil etish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Pedagogik-psixologik fanlar mazmuni asosida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim shartidir. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga olib keldi:

1. Kognitiv kompetensiya bilim, tahliliy faoliyat, metakognitiv nazorat va kommunikativ-amaliy harakatlarning birligidan tashkil topadi. Uni faqat test natijasi bilan baholash kompetensiyaning amaliy mazmunini to‘liq ochib bermaydi.

2. Pedagogika va psixologiya fanlarini umumiy muammo, pedagogik keys va refleksiv topshiriqlar asosida integratsiyalash talabaning nazariy bilimni real vaziyatga ko‘chirish qobiliyatini kuchaytiradi.

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910143

3. Metodikaning diagnostik-motivatsion, mazmuniy-integrativ, amaliy-konstruktiv va refleksiv-baholash bosqichlari o‘zaro izchil tashkil etilgandagina barqaror natija beradi.

4. Raqamli manbalarni tanlash, baholash va etik qo‘llash ko‘nikmalari kognitiv kompetensiyaning zamonaviy pedagog uchun zarur bo‘lgan tarkibiy qismidir.

5. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda mazkur metodikani mikroo‘qitish, loyiha, muammoli ta’lim, guruhli keys va portfolioga asoslangan baholash bilan birgalikda qo‘llash tavsiya etiladi.

Shunday qilib, pedagogik-psixologik fanlar mazmunining integratsiyasi talabaning bilimini ko‘paytirish bilangina cheklanmay, uning pedagogik vaziyatni anglash, asoslangan qaror qabul qilish, o‘z faoliyatini tahlil qilish va o‘quvchi bilan hamkorlikda ta’limiy natija yaratish qobiliyatini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. “OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes”. Paris: OECD Publishing, 2019. 31 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/1-1-learning-compass/OECD Learning Compass 2030 Concept Note Series.pdf (murojaat sanasi: 05.10.2026).

2. Molnár, G., Kocsis, Á. Cognitive and non-cognitive predictors of academic success in higher education: a large-scale longitudinal study. “Studies in Higher Education”. 2024. Vol. 49, No. 9. P. 1610–1624. DOI: https://doi.org/10.1080/03075079.2023.2271513.

3. Vuorikari, R., Kluzer, S., Punie, Y. “DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. With new examples of knowledge, skills and attitudes”. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 125 p. DOI: https://doi.org/10.2760/115376.

4. Akhmetova, A., Karmanova, Z., Demissenova, S., Sadvakassova, N., Koshkumbaev, K. Pedagogical Technologies and Cognitive Development in Secondary Education. “Open Education Studies”. 2024. Vol. 6, No. 1. Article 20220214. DOI: https://doi.org/10.1515/edu-2022-0214.

5. UNESCO. “UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3”. Paris: UNESCO, 2018. 64 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265721 (murojaat sanasi: 05.10.2026).

6. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., Osher, D. Implications for educational practice of the science of learning and development. “Applied Developmental Science”. 2020. Vol. 24, No. 2. P. 97–140. DOI: https://doi.org/10.1080/10888691.2018.1537791.

7. Panadero, E. A Review of Self-regulated Learning: Six Models and Four Directions for Research. “Frontiers in Psychology”. 2017. Vol. 8. Article 422. 28 p. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00422.

8. Coyle, D., Hood, P., Marsh, D. “CLIL: Content and Language Integrated Learning”. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 173 p. DOI: https://doi.org/10.1017/9781107280642.

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910143